

Aspiraties en sociale activiteiten van irreguliere migranten in de Lage Landen

Masja van Meeteren

In de literatuur wordt doorgaans gesuggereerd dat irreguliere migranten vrijwel geen recreatieve activiteiten ondernemen en bovendien een zeer beperkte sociale leefwereld hebben. Enkele onderzoekers verhalen echter juist over de rijke sociale levens van hun respondenten. Dit artikel laat zien dat er meer variatie bestaat dan deze eenzijdige beelden doen vermoeden, en door de aspiraties van irreguliere migranten in de analyse te betrekken wordt bovendien duidelijk gemaakt hoe de verschillende patronen kunnen worden begrepen.

Inleiding

Kenmerkend voor onderzoek naar irreguliere migranten is dat er doorgaans weinig aandacht wordt besteed aan de sociale activiteiten die zij ondernemen in hun vrije tijd.¹ Als de manier waarop zij hun vrije tijd doorbrengen wel aan bod komt, wordt bovendien vaak gesuggereerd dat ze geen recreatieve activiteiten ondernemen. Volgens Staring (2001: 165) investeren irreguliere migranten bijvoorbeeld in 'sociale zin (...) niet of nauwelijks in hun verblijf in Nederland' en onderhouden zij een 'sobere levensstijl'. Anderson (1999: 67) beweert bovendien dat irreguliere migranten weinig vrije tijd hebben en deze tijd thuis doorbrengen met het weer op krachten komen na hun zware werk, en Iosifides et al. (2007: 1351) schetsen een vergelijkbaar beeld van irreguliere migranten die vrijwel geen vrije tijd hebben en niet recreëren maar vooral thuisblijven om uit te rusten. Schuster (2005) stelt bovendien dat irreguliere migranten niet uit winkelen gaan en dat ze geen cafés of bioscopen bezoeken, en volgens Engbersen (1999: 236) zijn veel irreguliere migranten 'voortdurend op hun hoede' waardoor zij veel binnenshuis blijven en weinig sociale contacten onderhouden.

Daarmee wordt in zulk soort onderzoek niet alleen gesuggereerd dat irreguliere migranten nauwelijks recreatieve activiteiten ondernemen, maar ook dat hun sociale leefwereld zeer beperkt is door een gebrek aan geografische mobiliteit. Ahmad (2008: 311) beweert bijvoorbeeld dat irreguliere migranten gevangenzitten in een eindeloze cyclus van werk waardoor hun leefwereld wordt beperkt tot een paar vierkante meter op hun werk en thuis. Engbersen (1999: 236) stelt daarnaast dat irreguliere migranten leven in een 'geografisch ingeperkte leefwereld',

1 Irreguliere migranten worden ook wel 'ongedocumenteerde' of 'illegale' migranten genoemd. Er bestaat onder onderzoekers geen consensus over wat de meest geschikte terminologie is om deze categorie mensen te duiden (zie ook Paspalanova, 2006; Uehling, 2004). Ik definieer irreguliere migranten als mensen die zonder toestemming in de Lage Landen verblijven, ongeacht of zij het land legaal of illegaal zijn binnengekomen en ongeacht of zij economisch actief zijn.

dat zij 'immobiel gedrag' vertonen, dat velen 'aan huis gekluisterd' zijn en dat ze 'niet of nauwelijks reizen binnen Nederland', en ook Iosifides en King (1999: 226) rapporteren 'high levels of socio-spatial exclusion'. Volgens Devillé (2006: 140) wordt 'hun leven [bovendien] beheerst door angst om uitgewezen te worden' en gaan velen daarom zo 'weinig mogelijk de straat op'. In haar boek *Schuilen in de schaduw* beweert Devillé (2008: 126) dat 'bijna alle [irreguliere migranten] het principe [huldigen] van binnenblijven' en dat zij zich 'zo weinig mogelijk in het openbaar' vertonen.

Het beeld dat van het sociale leven van irreguliere migranten wordt geschetst is dus zeer beperkt: zij lijken in hun vrije tijd nauwelijks te recreëren, en worden geacht een zeer beperkte sociale leefwereld te hebben. Volgens Mahler (1995) leven irreguliere migranten zelfs in een parallelle samenleving die naast de reguliere samenleving bestaat, en zijn deze twee samenlevingen onderling nauwelijks met elkaar verbonden. Het beeld dat irreguliere migranten gevangenzitten in een soort 'cocon' (Hondagneu-Sotelo, 1994: 173), gescheiden van de reguliere samenleving, wordt nog versterkt door het frequent gebruik van metaforen als 'schuilen in de schaduw' (Deville, 2008), leven 'in the shadows' (Psimmenos & Kassimati, 2006: 153) of 'in a shadow' (Grzymala-Kazlowska, 2005: 680).

Tegelijkertijd zijn er enkele onderzoekers die beweren dat zulke metaforen onjuist zijn. Hondagneu-Sotelo (1994: 173) brengt dit minderheidsstandpunt naar voren:

'the cocoon image is misleading because it suggests that undocumented immigrants, especially women, live in suspended isolation, in a domestic capsule void of community. I began my fieldwork with some of these preconceptions, but they were quickly dispelled. Instead of socially inactive lives, I witnessed a good amount of informal sociability, participation in formal groups and organizations, and contact with various institutions and agencies. Instead of anonymity, I observed and experienced an environment where the intensive scrutiny of personal life from kin, friends, and acquaintances at times reached stifling levels.'

Leman (1997: 35) vindt in zijn onderzoek bovendien irreguliere migranten die hun vrije tijd doorbrengen met het bezoeken van dansfeesten, discotheken en voetbalclubs, en Hagan (1994) rapporteert hoe de irreguliere migranten die zij onderzocht sociaal zeer actief zijn, binnen organisaties, kerken en op voetbalclubs.

Samenvattend kan gesteld worden dat hoewel er onder onderzoekers weinig aandacht is voor sociale activiteiten van irreguliere migranten, er in de meeste studies een beeld wordt geschetst van summiere vrijetijdsbesteding en zeer beperkte geografische mobiliteit. Tegenover dit dominante beeld staat een groep onderzoekers die hamert op het rijke sociale leven van hun respondenten. De vraag die deze discussie oproept is hoe de verschillende beelden die in de literatuur worden geschetst kunnen worden begrepen. Waarom vinden sommige onderzoekers levens vol sociale activiteit terwijl de meesten vooral de inactiviteit van irreguliere migranten benadrukken? Om deze vraag te kunnen beantwoorden moet eerst gekeken worden naar de dominante onderzoekspraktijk van studies naar irregu-

liere migranten, omdat inzicht hierin helpt te begrijpen hoe het dominante beeld van de sociale levens van irreguliere migranten is ontstaan en hoe een mogelijke uitweg kan worden gevonden.

Hulpeloze slachtoffers die worstelen om te overleven?

Een impliciete aanname in veel onderzoek naar irreguliere migranten is dat irreguliere migranten weinig controle hebben over hun leven en moeten worstelen om te overleven. Mahler (1995: 7) stelt bijvoorbeeld dat de bewegingsvrijheid van migranten grotendeels wordt bepaald door macrostructurele krachten waar individuen weinig tot geen invloed op hebben. Devillé (2006: 133) betoogt daarom dat de meeste onderzoekers irreguliere migranten bekijken vanuit een slachtofferperspectief, dat wil zeggen ‘als “slachtoffers” van (...) wetgeving,’ en ‘als hulpelozen die niet veel kunnen ondernemen om hun situatie te verbeteren’.

Doordat veel onderzoekers expliciet of impliciet dit slachtofferperspectief hantieren stellen zij niet de vraag hoe irreguliere migranten in ontvangende samenlevingen leven, maar hoe zij daar ‘overleven’. Talloze onderzoekers gebruiken deze term dan ook expliciet (zie bijvoorbeeld Adam et al., 2002; Chavez, [1992] 1998; Cvajner & Sciortino, 2009; Datta et al., 2007; Devillé, 2008; Düvell, 2004; Düvell & Jordan, 2006; Engbersen, 1996; Jordan, 2006; Jordan & Düvell, 2002; King & Mai, 2004; Kotic & Triandafyllidou, 2004; Psimmenos & Kassimati, 2006; Triandafyllidou & Kotic, 2006; Van Nieuwenhuyze, 2009) en bovendien richten onderzoeksvragen zich soms al dan niet expliciet op de overlevingsstrategieën van irreguliere migranten (zie bijvoorbeeld Chavez, [1992] 1998; Devillé, 2008: 127; Triandafyllidou & Kotic, 2006: 106; Van Nieuwenhuyze, 2007: 327). Volgens Datta et al. (2007: 405) is de notie van overlevingsstrategieën zelfs nog te sterk, omdat deze geen recht doet aan de ‘machteloosheid’ die irreguliere migranten ondervinden. Zij spreken daarom liever van de ‘tactieken’ die migranten inzetten om te ‘overleven’.

Opvallend genoeg gebruikt ook Paspalanova (2006: 293) de term overleven, terwijl ze zelf opmerkt dat de Poolse irreguliere migranten die ze interviewde over het algemeen hun inkomen als voldoende beschouwen voor een comfortabele levensstandaard. Dit laat zien dat de notie van overleven een conventie is geworden: het woord wordt zelfs gebruikt als de empirische bevindingen een andere kant op wijzen.² Misschien nog wel de belangrijkste aanwijzing dat het analyseren van overlevingsstrategieën gemeengoed is geworden is dat op het internationale congres dat onlangs werd georganiseerd door de International Sociological Association de enige sessie rond het thema irreguliere migratie getiteld was ‘Survival strategies of irregular migrants: survey and ethnographic evidence’.³

Toen het onderzoeksveld rond irreguliere migranten vanaf het begin van de jaren negentig in ontwikkeling kwam, lag het voor de hand dat onderzoekers zich bezig-

2 In dit verband is het ook opmerkelijk dat Devillé (2006) signaleert dat er in het onderzoeksveld sprake is van een slachtofferperspectief, terwijl zij zich bij het analyseren van het leven van irreguliere migranten zelf ook concentreert op hun overlevingsstrategieën.

3 Zie <http://www.isa-sociology.org/congress2010/rc/rc31.htm> [geraadpleegd op 08-04-2010].

hielden met vragen die te maken hebben met overlevingsstrategieën. Irreguliere migranten onderscheiden zich immers doordat zij minder rechten hebben dan andere inwoners, uitgesloten zijn van allerlei sociale voorzieningen en geen toegang hebben tot de formele arbeidsmarkt. De eerste onderzoekers vroegen zich dan ook terecht af hoe irreguliere migranten desondanks een inkomen en huisvesting verwierven en hoe zij bijvoorbeeld in hun medische behoeften konden voorzien. Nu er inmiddels antwoorden zijn gekomen op dergelijke vragen is het nodig om het perspectief waarin belemmeringen centraal staan los te laten. Door alleen de vraag naar het overleven van irreguliere migranten te stellen vernauwt het slachtofferperspectief namelijk de *agency* van irreguliere migranten tot het omgaan met en het reageren op structurele belemmeringen. Hierdoor blijven belangrijke aspecten van het leven van irreguliere migranten buiten beschouwing, waaronder de sociale activiteiten die ze mogelijkwijs ontplooiën in hun vrije tijd.

Deze nadruk op structurele belemmeringen en een beperkte visie op *agency* die ook door anderen is gesignaleerd (zie bijvoorbeeld Black, 2003) zorgen ervoor dat het niet goed mogelijk is om te begrijpen hoe irreguliere migranten hun leven inrichten in ontvangende samenlevingen. Dit is een algemeen probleem dat ook geldt voor andere aspecten van hun leven (vgl. Van Meeteren, 2010; Van Meeteren et al., 2009), maar het zorgt er in dit specifieke geval voor dat de sociale activiteiten van irreguliere migranten niet worden onderzocht of van secundair belang worden beschouwd. Om de sociale activiteiten van irreguliere migranten te bestuderen is het daarom nodig niet de vernauwde visie op *agency* over te nemen, maar een breder perspectief te hanteren waarin irreguliere migranten worden beschouwd als individuen die hun leven zelf ook vormgeven, die dromen hebben en doelen nastreven.

Een dergelijk perspectief stelt de individuele aspiraties van irreguliere migranten centraal. Onder aspiraties worden de doelen die irreguliere migranten nastreven verstaan (MacLeod, 2009). Niet de aanvankelijke migratiemotieven zijn hierbij van belang, maar hetgeen irreguliere migranten willen bereiken tijdens hun verblijf in het bestemmingsland. Deze aspiraties zijn niet per se rationeel en moeten dus worden onderscheiden van doelen binnen het rationelekeuzeperspectief. Aspiraties komen voort uit culturele ideeën – zoals het idee van een beter leven –, maar ze zijn geen één op één weergave van onbereikbare dromen. Aspiraties worden namelijk ook gevoed door percepties van structurele kansen en belemmeringen. Ze worden gevormd in de *habitus* van het individu waar zij geïnformeerd worden door socialisatie in bredere culturele contexten én door de gepercipieerde kansenstructuur (MacLeod, 2009: 15). Hiermee biedt een perspectief dat de individuele aspiraties van irreguliere migranten centraal stelt een bredere visie op de *agency* van migranten terwijl structurele kansen en belemmeringen niet worden genegeerd. Daardoor wordt het mogelijk om te begrijpen hoe irreguliere migranten hun leven inrichten (Van Meeteren, 2010; Van Meeteren et al., 2009, 2007).

In de analyse die in dit artikel wordt gepresenteerd staan de aspiraties van irreguliere migranten centraal. Hiermee wordt duidelijk dat er meer diversiteit in de sociale levens van irreguliere migranten bestaat dan wordt gesuggereerd door de twee posities in de literatuur, en het wordt mogelijk om deze verschillen te begrijp-

pen in plaats van alleen in kaart te brengen. In de volgende twee paragrafen worden eerst de data en methoden en relevante achtergrondinformatie over de irreguliere migratie en de Lage Landen besproken voordat wordt overgegaan tot de empirische analyse.

Data en methoden

In mijn onderzoek heb ik gebruikgemaakt van zogenoemde *grounded theory*-benadering (Glaser & Strauss, [1967] 2006), waarbij respondenten worden beschouwd als 'active agents in their lives and in their worlds rather than passive recipients of larger social forces' (Charmaz, 2006: 7). *Grounded theory methods* bestaan uit systematische maar flexibele richtlijnen om kwalitatieve data te verzamelen en te onderzoeken. Het doel is om inductief theorie te vormen die 'gegrond' is in de data. Het vormen van analytische categorieën – typologieën – staat hierbij centraal. Een van de centrale principes van de *grounded theory*-benadering is dat de dataverzameling en de analyse geen gescheiden fasen zijn in het onderzoeksproces, maar dat zij elkaar wederzijds informeren. Dit betekent dat de centrale concepten in dit artikel – aspiraties en sociale activiteiten – niet van tevoren geconceptualiseerd werden om ze te toetsen aan de data, maar dat deze inductief vorm hebben gekregen gedurende het onderzoek.

Vier verschillende databronnen zijn gebruikt in dit onderzoek: veldnotities op basis van observaties van irreguliere migranten, 45 open interviews met irreguliere migranten, 120 semigestructureerde interviews met irreguliere migranten en 61 diepte-interviews met organisaties die in hun dagelijkse praktijk te maken hebben met irreguliere migranten in de Lage landen.

De semigestructureerde interviews werden eind 2004 en begin 2005 door onderzoeksassistenten afgenomen in België. De onderzoeksassistenten zijn geselecteerd op basis van hun specifieke etnische achtergrond, hun ervaring met de onderzoeksgroep en hun interviewvaardigheden. Zij hebben respondenten benaderd in cafés, theehuizen of kerken of via organisaties. Daarnaast vroegen zij aan respondenten of die nog andere irreguliere migranten kenden die hen te woord zouden willen staan. Deze sneeuwbalmethode is al vaker succesvol toegepast in studies over irreguliere migranten (e.g. Burgers & Engbersen, 1999; Chavez, [1992] 1998; Kotic & Triandafyllidou, 2004; Paspalanova, 2006; Van Nieuwenhuyze, 2009) en helpt om het vertrouwen van respondenten te winnen omdat het contact wordt gelegd via een bekende persoon. De sneeuwbalmethode wordt tegenwoordig bijna als een voorwaarde beschouwd voor succesvolle interviews onder irreguliere migranten (Black, 2003).

Naast de interviews die onderzoeksassistenten hebben gehouden, heb ik in 2006 en 2007 in Antwerpen en Den Haag gewoon om irreguliere migranten te observeren en te interviewen. Ik heb respondenten geworven op straat en in kerken, met behulp van organisaties en met de sneeuwbalmethode. Gedurende mijn veldwerk had ik dagelijks omgang met irreguliere migranten. Zij nodigden mij uit om bij hen te komen eten of drinken en voor feesten en verjaardagsfeesten. Sommigen heb ik zelf te eten of drinken gevraagd in mijn veldwerkappartement. Boven-

dien heb ik met respondenten talloze wandelingen gemaakt door de stad, en vergezeld ik sommigen naar de kerk. Op basis van al deze verschillende contacten heb ik veldnotities verzameld (voor een meer gedetailleerde uiteenzetting van mijn veldwerk zie Van Meeteren, 2010: 37-50).

Naast de observaties die ik gedurende mijn veldwerk heb gedaan heb ik in dezelfde periode 45 open interviews gehouden met irreguliere migranten. Het kortste interview duurde ongeveer een uur en het langste meer dan negen uur (in drie sessies). Op twee interviews na zijn alle interviews op band opgenomen. De meeste interviews duurden tussen de twee en drie uur en werden in het Nederlands, Engels, Frans of Spaans gehouden.

De onderzoeksassistenten hebben vier migrantengroepen geïnterviewd: Bulgaren, Congolezen, Marokkanen en Turken. De Bulgaren zijn van Turkse afkomst en de Congolese groep bestaat nagenoeg geheel uit voormalig asielzoekers. Omdat de irreguliere migranten die door de onderzoeksassistenten zijn geïnterviewd behoorden tot grote etnische gemeenschappen heb ik ervoor gezorgd dat ik zelf ook irreguliere migranten heb geïnterviewd die tot kleinere gemeenschappen behoorden. Mijn respondenten zijn afkomstig uit 26 verschillende herkomstlanden. Deze diversiteit onderscheidt mijn onderzoek van veel ander onderzoek naar irreguliere migranten, dat meestal is gericht op één of slechts een paar herkomstlanden (zie bijvoorbeeld Engbersen et al., 2006, 1999; Grzymala-Kazłowska, 2005; Leman, 1997; Mahler, 1995; Hagan, 1994; Hondagneu-Sotelo, 1994, Jordan & Düvell, 2002; Kotic & Triandafyllidou, 2004; Lazaridis & Romaniszyn, 1998; Leerkes et al., 2004; Leman et al., 1994; Paspalanova, 2006; Portes & Bach, 1985; Roer-Strier & Olshtain-Mann, 1999; Staring, 2001; Van Nieuwenhuyze, 2009).

De respondenten voor de 45 open interviews die ik zelf heb gehouden zijn niet alleen op basis van het herkomstland geselecteerd. Ik heb theoretische selectie toegepast. Dat wil zeggen dat respondenten werden gekozen omdat hun verhaal kon bijdragen aan het ontwikkelen van de centrale theoretische categorieën. Het doel was daarmee dus niet het vormen van een statistisch representatieve weergave van irreguliere migranten, maar het verduidelijken van concepten, analytische categorieën en uiteindelijk de ideaaltypen die werden geconstrueerd.

Naast de interviews met irreguliere migranten zelf heb ik in 2006 en 2007 diepte-interviews gehouden met medewerkers van organisaties die zich bezighouden met irreguliere migranten. Deze interviews zijn met name gebruikt ter validatie van mijn bevindingen en om een idee te krijgen van de context waarin het leven van irreguliere migranten gestalte krijgt.

Irreguliere immigratie in de Lage Landen

De Lage Landen behoorden na de Tweede wereldoorlog tot de Europese landen met de meeste arbeidsimmigratie (Düvell, 2006; Moch, [1992] 2003). Daarnaast hebben België en Nederland grote aantallen asielzoekers opgevangen (Koser & Lutz, 1998), en kennen zij immigratie in verband met hun koloniale verleden. Door de geografische ligging hebben de Lage Landen bovendien niet te maken met specifieke migratie uit buurlanden. Hierdoor is er waarschijnlijk een gevari-

eerde groep irreguliere migranten aanwezig, wat goed uitkomt aangezien ik diversiteit nastreef.

De laatste jaren hebben er in België en Nederland soortgelijke beleidsverschuivingen plaatsgevonden. Waar het beleid traditioneel gezien met name gericht was op het bewaken van de externe grenzen zijn Nederland en België – net als veel andere Europese landen – zich steeds meer gaan richten op interne controle (Brochmann, 1999; Broeders, 2009; Van Meeteren, 2010) en het afsluiten van de toegang tot de verzorgingsstaat (Broeders & Engbersen, 2007; Van der Leun, 2003).

In beide landen zijn er bovendien door de jaren heen voor irreguliere migranten diverse manieren geweest om hun verblijf te legaliseren (Benseddik & Bijl, 2004; Van Meeteren, 2010; Van Meeteren et al., 2008). Ook vandaag de dag slagen sommige irreguliere migranten erin een verblijfsvergunning te bemachtigen, al hebben de overheden het wel steeds moeilijker gemaakt. Om hun verblijf te legaliseren kunnen irreguliere migranten bijvoorbeeld trouwen met een Nederlander of een Belg of met een migrant met voldoende verblijfsrecht, of kunnen zij regularisatie aanvragen. Er bestaan geen officiële criteria op basis waarvan regularisatie kan worden aangevraagd, maar irreguliere migranten die regularisatie aanvragen proberen vaak te bewijzen dat zij goed ‘geïntegreerd’ zijn. In België worden elk jaar ongeveer vijftienduizend regularisatieaanvragen ingediend – deels omdat de politie de aanwezigheid van irreguliere migranten met lopende regularisatieaanvragen tolereert. In Nederland was dit ook lange tijd gebruikelijk, maar het aantal aanvragen is recentelijk gedaald omdat de IND irreguliere migranten onmiddellijk vastzet wanneer er aan de geldigheid van hun aanvraag wordt getwijfeld (Van Meeteren, 2010).

Het geschetste overheidsbeleid speelt een belangrijke rol bij het bepalen van de levenskansen van irreguliere migranten in de Lage Landen (Baganha et al., 2006; Burgers, 1998; Engbersen et al., 2007; Menjivar, 2006; Samers, 2003). Overheden creëren mogelijkheden en barrières voor irreguliere migranten en bepalen zo deels hun bewegingsruimte. Bovendien beïnvloedt het beleid de keuzes die irreguliere migranten binnen deze beperkte ruimte maken (Cyrus & Vogel, 2006; Holifield, 2004). Tegelijkertijd worden de activiteiten die irreguliere migranten ondernemen niet gedetermineerd door het overheidsbeleid (Triandafyllidou & Kotic, 2006). Daarom probeer ik niet te bepalen of en hoe specifieke beleidsmaatregelen effecten hebben op de levens van irreguliere migranten, maar richt ik me op de aspiraties en de sociale activiteiten van irreguliere migranten *gegeven* deze context. Hun aspiraties zijn tenslotte gevormd binnen en in reactie op deze context.

Investerings-, verblijfs- en legalisatieaspiraties

Uit mijn analyse blijkt dat er onder irreguliere migranten drie typen aspiraties kunnen worden onderscheiden, die ik hieronder kort bespreek (zie Van Meeteren, 2010: 71-87 voor een meer gedetailleerde uiteenzetting). Het eerste type is *investeringsaspiraties*. Irreguliere migranten met investeringsaspiraties willen gedurende hun verblijf in de Lage Landen zo veel mogelijk geld verdienen, waarmee ze

willen terugkeren naar het land van herkomst om daar investeringen te plegen. Ze zijn vaak ‘target earners’ (Massey et al., 1987): ze sparen voor specifieke projecten, variërend van het beginnen van een eigen zaak tot het financieren van een huwelijk in het land van herkomst. Musa uit Turkije zegt bijvoorbeeld: ‘Ik ben hier maar met één doel gekomen en dat is geld sparen en teruggaan om te trouwen en een eigen zaak te beginnen.’ En Dimitar zegt:

‘In Bulgarije heb ik grootse plannen. Om te beginnen zal ik met mijn vriendin trouwen bij mijn terugkeer in [Bulgarije]. (...) Verder ben ik van plan een eigen onderneming te starten. De opleiding die ik zelf niet heb gehad, wil ik op zijn minst mijn toekomstige kinderen niet ontnemen. (...) Mijn enige wil is zo snel mogelijk te keren naar [Bulgarije]. Hierbij heb ik echter wel een aanzienlijk bedrag aan euro’s nodig. Dat is dan ook wat ik hier in Gent probeer te bereiken.

Deze migranten beschouwen hun verblijf in de Lage Landen kortom als een middel om een doel te bereiken in het land van herkomst. Zoals Göksel het verwoordt: ‘Dit is een tussenstap die ik maak om mijn droom te verwezenlijken. Ik verdien hier genoeg om voldoende te sparen voordat ik terugga naar Turkije.’

In tegenstelling tot de tijdelijke ambities van migranten met investeringsaspiraties is de tweede categorie aspiraties georiënteerd op een langdurig verblijf in de Lage Landen. Terwijl migranten met investeringsaspiraties hun verblijf zien als een middel om een doel te bereiken is voor migranten met *verblijfsaspiraties* het verblijf zelf het doel. Migrant met verblijfsaspiraties streven ernaar een nieuw leven op te bouwen in de ontvangende samenleving en hebben niet de intentie om terug te keren. Mounir vertelt:

‘Ik ben naar België gekomen om te werken. Het werk dat ik in Marokko deed, was niet leuk. Ik had periodes dat ik niets verdiende, omdat ik bijna niets verkocht. (...) De financiële situatie in Marokko is voor de meeste mensen slecht. Iedereen in Marokko wil graag naar Europa komen, omdat het leven in Europa veel beter is. Marokkanen zijn corrupt, je kan alleen maar iets voor elkaar krijgen wanneer je daar geld voor betaalt. Ik wilde naar Europa om een beter leven te krijgen.’

Net als bij Mounir is het streven naar een min of meer permanent verblijf vaak geïnspireerd door de economische positie die zij denken te kunnen verwerven. Andrei uit Moldavië zegt:

‘Geloof me met vijftien euro, cash, ah vijftien euro, dat is de prijs waarmee ik gedurende de laatste drie jaar heb geleefd. Masja, vijftien euro per uur is genoeg, honderdtwintig, honderdvijftig euro elke dag, is dat niet genoeg om te leven? Geen belastingen of andere dingen. Het is perfect, een perfect leven.’

Verblijfsaspiraties gaan niet altijd alleen maar over een beter leven in economische zin. Sommige migranten willen bijvoorbeeld blijven omdat zij als irreguliere migrant in de Lage landen medische zorg kunnen ontvangen die ze in hun herkomstland niet zouden kunnen betalen. Kees, een sociaal werker in Antwerpen, legt uit:

‘Er is een man (...) die man heeft heel het medisch woordenboek, alle kwaaltjes heeft hij. Het is voor hem veel interessanter om hier [in België] te blijven. Wat hij hier krijgt dat gaat hij nooit daar [in Zuid-Amerika]krijgen. En hij zal niet het geld hebben.’

Ook al hebben irreguliere migranten minder rechten in de Lage Landen dan andere inwoners, de rechten die ze kunnen claimen vormen soms reden genoeg om te blijven aangezien zij dezelfde rechten vaak niet hebben in hun herkomstland. De mogelijkheden op het gebied van onderwijs voor hun kinderen stimuleren op vergelijkbare wijze verblijfsaspiraties (vgl. Fozdar en Torezani, 2008).

Migranten met verblijfsaspiraties streven ernaar een min of meer permanent bestaan op te bouwen in de Lage Landen en hoeven hiervoor niet per se gelegaliseerd te worden. Dit wil niet zeggen dat zij de mogelijkheid niet zouden aangrijpen mocht deze zich aandienen, maar in hun dagelijks leven zijn zij niet actief bezig met legalisatie. Ze zijn voornamelijk bezig met het opbouwen van een bestaan dat zij beter achten of waarvan zij hopen dat het beter wordt dan het leven dat ze hebben achtergelaten. Zij zijn ervan overtuigd dat ze niet noodzakelijkerwijs gelegaliseerd hoeven te worden om een goed leven te leiden in het bestemmingsland, zoals Chavdar uit Bulgarije vertelt: ‘Ik heb hier een beter leven dan mensen met een verblijfsvergunning. Ik verdien zelfs meer dan zij.’

Irreguliere migranten met *legalisatieaspiraties* streven het bemachtigen van een verblijfsvergunning daarentegen wel actief na. Voor hen is een beter leven onlosmakelijk verbonden met een legale verblijfsstatus. Mehdi uit Marokko zegt:

‘Ik ben van plan hier in België mijn toekomst op te bouwen. (...) Ik zal er veel voor doen om een Belgische verblijfsvergunning te bemachtigen. Ik weet dat dat heel veel moeite zal kosten. Toch zal ik er alles aan doen om een volwaardige burger van België te worden.’

En Jamal zegt dat hij ‘niet naar Marokko terug kan gaan (...) zonder papieren te hebben geregeld. Al die moeite en dat geld zou dan voor niets zijn geweest’. Voor migranten met legalisatieaspiraties betekent legalisatie een nieuwe start, in tegenstelling tot verblijfsmigrant die vinden dat ze al een nieuw leven kunnen opbouwen zonder papieren. Illiass uit Marokko zegt: ‘Ik hoop dat ik iemand tegenkom met wie ik kan trouwen, zodat ik hier legaal kan verblijven. Want dan kan ik pas echt aan mijn toekomst werken.’ Migranten met legalisatieaspiraties beschouwen een leven in illegaliteit niet als een goed leven maar als een tussenperiode die zij zo kort mogelijk willen houden. Tarek uit Algerije zegt bijvoorbeeld:

‘Als ik gelegaliseerd word kan ik een route uitstippelen, een plan maken, mijn leven organiseren en dat kan ik niet zonder papieren. (...) Het is erg vervelend dat ik op deze manier tijd verlies.’

Omdat migranten met legalisatieaspiraties legalisatie als een noodzakelijke voorwaarde beschouwen om een goed leven te leven in de Lage Landen, willen zij terugkeren naar het land van herkomst als zij zeker zouden weten dat zij nooit gelegaliseerd zullen worden. Dnari uit Sierra Leone vertelt:

‘daar [in Afrika] weet je dat je in een rotsituatie zit, maar hier is het geen rotsituatie maar er komt niks uit. (...) Nee voor mij, zonder papieren ik ga terug. Zonder papieren heb ik geen reden om hier te wonen. Dan ga ik terug. Ik ben niet naar Europa gegaan om hier te stoppen om illegaal werk te doen. Dat heeft geen zin.’

Deze respondent legt duidelijk uit dat hij niet naar de Lage Landen is gekomen om ‘illegaal werk’ te doen. Migrant met legalisatieaspiraties zien hun migratie als een soort project waarin ze ernaar streven om verder te komen in hun leven op een manier waarvoor legalisatie noodzakelijk is. Daarom zeggen migranten als Illiass en Mehdi dat zij papieren nodig hebben voor hun ‘toekomst’.

In het kort blijkt uit mijn analyse dat er onder irreguliere migranten in de Lage Landen drie typen aspiraties voorkomen: investerings-, verblijfs- en legalisatieaspiraties. Migrant met investeringsaspiraties streven ernaar om terug te keren naar het land van herkomst om daar investeringen te plegen met het verdiende geld. Migrant met verblijfsaspiraties willen een nieuw leven opbouwen in het bestemmingsland, ongeacht of zij ooit gelegaliseerd zullen worden, en migrant met legalisatieaspiraties streven naar het bemachtigen van een verblijfsvergunning.

Omdat aspiraties gevoed worden door structurele mogelijkheden en belemmeringen is er een relatie tussen structurele kenmerken van herkomstlanden en aspiraties. Met andere woorden, sommige herkomstlanden genereren meer irreguliere migranten van het ene type en uit andere landen komen meer migranten van andere typen (zie Van Meeteren, 2010: 78-84 voor een gedetailleerde bespreking). Zo komen er uit een land als Congo weinig migranten met investeringsaspiraties omdat er gezien de economische en politieke situatie daar weinig investeringspotentieel is, terwijl deze aspiratie voor migranten uit Turkije of Oost-Europa een goede mogelijkheid is. Er is echter geen sprake van een één-op-éénrelatie tussen herkomstlanden en aspiraties. Uit de meeste herkomstlanden zijn irreguliere migranten met verschillende typen aspiraties afkomstig. Bovendien kunnen aspiraties gedurende het verblijf in het bestemmingsland veranderen. Aan deze verschuivingen in aspiraties wordt na de empirische analyse van de vrijetijdsbesteding en geografische mobiliteit uitvoerig aandacht besteed.

Voordat overgegaan wordt naar de paragrafen waarin wordt besproken hoe aspiraties de sociale activiteiten van irreguliere migranten beïnvloeden, moet opgemerkt worden dat ik omwille van de leesbaarheid van dit artikel vanaf nu de termen investeringsmigrant, verblijfsmigrant en legalisatiemigrant gebruik

in plaats van het langere ‘migranten met investerings- verblijfs- of legalisatie-aspiraties’ dat ik tot dusver heb gebruikt.

Vrije tijd: waardering en invulling

Hoe waarderen investeringsmigranten, verblijfsmigranten en legalisatiemigranten hun vrije tijd en hoe vullen ze deze in? Omdat investeringsmigranten in de Lage Landen zijn om geld te verdienen waarmee ze kunnen terugkeren naar het land van herkomst proberen zij zo veel mogelijk te werken en hun vrije tijd te minimaliseren. Zij streven niet naar een actief sociaal leven. Diego uit Chili legt uit:

‘Ik ga niet (...) Ik ben hier gekomen om te werken. Natuurlijk kan ik uitgaan en gezelschap opzoeken, maar ik ken mijn plaats, snap je? Ik kan bijvoorbeeld niet de hele week uit dansen gaan. Ik heb hier een bepaalde plaats en aan zulk gedrag heb ik niks en ook mijn familie niet.’

Omdat zij gericht zijn op het verdienen van zoveel mogelijk geld hebben investeringsmigranten weinig waardering voor vrije tijd of vakanties. Zij zijn van mening dat vakantievierens iets is voor in het herkomstland en niet voor hun verblijf in de Lage Landen. Sofia uit Bolivia legde me bijvoorbeeld uit dat ze om zo veel mogelijk geld te verdienen een baan heeft genomen waarbij ze veel uren kan maken. Hierdoor heeft ze nauwelijks vrije tijd:

‘Ik heb geen vrije tijd, mijn vrije tijd is alleen... nou ja als je [zoals ik] bij iemand inwoont als huishoudster heb je een halve dag op zaterdag en een halve dag op zondag dus dan ga ik naar de kerk, internetten, en ik pleeg wat telefoontjes en dan is de tijd op.’

En Constanza uit Bolivia legt uit wat ze doet als haar werkgevers op vakantie gaan:

‘Als zij op vakantie gaan dan zoek ik ander werk. Daarom heb ik nooit vakantie. Ze geven me vakantie, ze denken dat ik uitrust maar dat doe ik niet. (...) Ik vergeet mijn prioriteiten niet (...) als je veel naar de bioscoop gaat of als je veel kosten maakt gaat je salaris nooit omhoog en is het nooit genoeg. Dus dat doe ik niet, ik kan het me niet veroorloven om mezelf dit soort dingen te geven dus doe ik het niet. Ik kan een ijsje gaan eten of wat gaan drinken in een bar, maar nee dat soort dingen doe ik niet. Ik ga alleen naar de supermarkt en naar mijn werk en naar de kerk.’

Investeringsmigranten beschouwen hun verblijf als een tijdelijke tussenperiode waarin ze leven voor hun toekomst in het herkomstland en daarom besteden ze weinig aandacht aan het leven dat ze in de Lage Landen leiden. Diego uit Chili zegt over zijn leven in België: ‘Het is leven om te leven, ik ben hier om geld bij

elkaar te krijgen en dat is het. Leven doe je op een andere manier.’ Sofia uit Bolivia beantwoordde mijn vraag hoe ze haar leven in België beter kon maken met: ‘Mijn leven beter maken, economisch gezien of zo?’ Waarop ik zei: ‘Wat jij vindt dat een goed leven is.’ Ze antwoordde: ‘De enige manier waarop ik mijn leven beter kan maken is in economische zin, want kijk ik kwam hier [met investeringsaspiraties]. Maar sociaal gezien, nee.’ Het is dus niet zo dat investeringsmigranten weinig vrije tijd hebben omdat zij het slachtoffer zijn van structurele belemmeringen, maar omdat zij dit verkiezen vanwege hun wens om zo snel mogelijk terug te keren.

Wanneer investeringsmigranten geen werk hebben brengen ze hun tijd niet door met recreatieve activiteiten maar in theehuizen of op andere plekken waar koppelbazen komen om werknemers te zoeken. Op deze manier hopen zij zo snel mogelijk werk te vinden. Indien investeringsmigranten wel werken beschikken ze onvermijdelijk ook over enige vrije tijd. Wat typisch is voor investeringsmigranten is dat zij in die vrije tijd zo min mogelijk geld willen uitgeven. Daarom blijven zij veel thuis, waar zij kaarten en gezellig praten met hun huisgenoten. Mehmet zegt bijvoorbeeld:

‘Ik woon samen met [een vriend]en vier andere Turken in die woning. We kunnen goed met elkaar opschieten.(...) We koken soms samen, we gaan gewoon met elkaar om in onze vrije tijd. We spelen rummikub.’

In tegenstelling tot investeringsmigranten hechten verblijfsmigranten juist veel waarde aan vrije tijd. Zij willen niet de hele tijd werken, omdat zij ook graag wat tijd voor zichzelf willen hebben. Ignacio uit Chili zegt bijvoorbeeld:

‘Ze hebben me werk aangeboden als kok. Ze belden me ongeveer een maand geleden voor een baan, maar ik heb hem niet geaccepteerd (...) je verdient geld, maar *I want to live* [origineel in het Engels i.p.v. Spaans]. Ja, omdat het erg moeilijk is om wat tijd voor jezelf te hebben, want in een restaurant werk je praktisch van maandag tot zondag, dus dan heb je nergens meer tijd voor. Ik moet ook leven.’

Veel verblijfsmigranten vinden het leuk om uit te gaan en voor de jongere generatie komt hier soms ook het experimenteren met alcohol en drugs bij kijken. Javier uit Colombia bekende bijvoorbeeld dat hij gedurende de eerste jaren in de Lage Landen veel uitging en daarbij veel cocaïne gebruikte. Pas toen zijn vriendin zwanger werd en hij een rustiger levensstijl verkoos is hij hiermee op gehouden. Andere verblijfsmigranten maken ook van de gelegenheid gebruik om te experimenteren. Volkan zegt bijvoorbeeld: ‘[ik] blow ook wel vaak. Andere vormen van drugs heb ik wel af en toe geprobeerd hier in België. Ik houd het echter bij blowen.’ Voor verblijfsmigranten kan dit een aangename manier zijn om hun vrije tijd door te brengen, terwijl het voor investeringsmigranten ondenkbaar is om hieraan kostbare tijd en geld te verspillen.

Niet alle verblijfsmigranten hebben de middelen of de wil om uit te gaan, laat staan om drugs te proberen. Oudere mensen gaan bijvoorbeeld niet naar de disco,

maar liever naar het park of wandelen door de stad. Florencia uit Ecuador zegt bijvoorbeeld: 'We gaan naar allerlei plaatsen. De enige plek waar we niet heen gaan zijn plekken om te dansen,' en Gökdeniz zegt:

'Mijn huisgenoten die al een langere tijd hier in België illegaal aanwezig zijn hebben mij laten kennismaken met hun eigen vriendenkring. Samen doen we in de weekenden allerlei leuke dingen, zoals sporten, of het bespelen van instrumenten.

Ignacio uit Chili zegt over zijn vrijetijdsbesteding bovendien:

'Ik ga wandelen in het centrum en kijken naar de winkels. Ik weet niet, ik loop wat rond en zo nu en dan als ik geld heb dan koop ik wat. Ja, ik koop wat. Ik ben nu aan het sparen voor een computer (...) en ik loop hard om wat af te vallen en ik speel basketbal met [een vriend].'

De vrijetijdsbesteding van verblijfsmigranten vindt meestal plaats in kleine informele vriendengroepen, maar soms heeft het ook een meer formeel karakter. Veel verblijfsmigranten bezoeken de activiteiten die worden georganiseerd door formele of informele sociaal-culturele organisaties. Antonia zegt bijvoorbeeld:

'Er zijn veel culturele activiteiten die worden georganiseerd door een groep Ecuadorianen (...) Ik heb veel contacten, omdat ik samen met mijn zussen eerder voor deze Ecuadoriaanse organisatie heb gewerkt. (...) we zijn ermee gestopt, maar we helpen nog steeds en we kijken of er activiteiten zijn.'

Verblijfsmigranten spelen een grote rol in de ontwikkeling en voortzetting van deze culturele bijeenkomsten (vgl. Hondagneu-Sotelo, 1994).

Legalisiatiemigranten waarderen hun vrije tijd anders dan de andere twee categorieën irreguliere migranten. Zij werken meestal niet of niet zo veel omdat zij zich realiseren dat hun kansen op legalisatie kleiner worden indien ze opgepakt worden in verband met illegale arbeid. Dat betekent dat het niet zo is dat zij niet werken omdat ze geen werk kunnen vinden, maar omdat ze er bewust voor kiezen. Vanwege hun aspiraties werken zij uit strategisch oogpunt zo min mogelijk, waardoor zij veel vrije tijd hebben. Vrije tijd is voor hen daarom minder nastrevenswaardig dan voor verblijfsmigranten. Dnari uit Sierra Leone zegt over zijn vrijetijdsbesteding bijvoorbeeld:

'Niks bijzonders. Elke dag hetzelfde. Ja. Daarom kan je niet zeggen vrije tijd, want vrije tijd is als je bijvoorbeeld iets doet en wanneer je gaat dat niet doen dan heb je vrije tijd, maar ik heb altijd vrije tijd, altijd elke dag.

Dit betekent dat hoewel zowel legalisiatiemigranten als verblijfsmigranten meer vrije tijd hebben dan investeringsmigranten, zij hun vrije tijd verschillend waarderen. Bovendien besteden legalisiatiemigranten hun vrije tijd heel anders dan verblijfsmigranten.

Wanneer de strategieën die worden ingezet om aspiraties te realiseren in ogeschouw worden genomen, kan de categorie legalisatiemigranten ingedeeld worden in twee subcategorieën. Deze subcategorieën van legalisatiemigranten geven een andere invulling aan hun vrije tijd. Legalisatiemigranten die gelegaliseerd proberen te worden middels procedures brengen een groot deel van hun vrije tijd door rond organisaties, waar zij komen voor sociale steun in bijvoorbeeld de vorm van een voedselpakket, voor een babbeltje, om vrijwilligerswerk te doen of om deel te nemen aan activiteiten. Omdat zij zo min mogelijk werken hebben ze meestal weinig geld en moeten ze opletten waar ze wel en niet heen gaan. Önder uit Bulgarije zegt bijvoorbeeld:

‘Ik breng mijn tijd meestal dagelijks rond in koffiehuisen, bars en zo. Ook ga ik vaak naar een VZW [vereniging zonder winstoogmerk] hier in de buurt. Hier blijf ik dan de hele dag zitten en krijg ik de mogelijkheid om tv te kijken, gratis thee te drinken.’

En Rasja uit Syrië zegt:

‘Ik bezoek ook groepen van vrouwen die geen werk hebben. Vrouwen gaan naar daar, en zij hebben geen papieren, daar mag je leren en ook leren naaien en ook babysitten. En dat is een hele goede plaats. En nu in de zomervakantie hebben wij veel uitstapjes. Naar het park, over twee weken gaan wij naar de bergen met mijn dochter, dat is heel goed. En gratis, alles is gratis als mensen geen papieren hebben. En soms wij gaan naar de zee, naar het strand. Dat is leuk, dat is heel leuk. Ik heb veel vriendinnen. Maar we gaan niet bij elkaar op bezoek, we zien elkaar alleen op de school [van hun kinderen], we praten en bellen.’

Legalisatiemigranten die proberen gelegaliseerd te worden door middel van procedures hangen kortom veel rond bij organisaties omdat deze allerlei gratis activiteiten aanbieden en omdat ze er sociale steun ontvangen. Bovendien doen ze er soms vrijwilligerswerk. Dit houdt hen bezig en stelt hen in staat wat terug te doen. Maar er is nog een reden waarom legalisatiemigranten die procedures hebben lopen graag bij organisaties komen. Dakarai uit Mauritanië legt uit:

‘Ik werk ook voor [een organisatie] omdat als ik hier kom en ik niets doe, dan zou dat niet goed zijn voor mijn [regularisatie] aanvraag, en ik zou niets te doen hebben. Als ik geen werk heb en niet naar school ga, ook al betalen ze me weinig of helemaal niet, ik heb iets te doen in mijn leven. [Dus ik doe het om] iets te doen [te] hebben, mensen om me heen hebben, en misschien is het goed voor mijn integratie.’

Dit maakt duidelijk dat legalisatiemigranten die gelegaliseerd proberen te worden middels procedures dingen voor en met organisaties doen omdat ze denken dat dit goed is voor hun ‘integratie’ en daarmee voor hun legalisatieaanvraag. Bewijs van ‘integratie’ is wat zij nodig hebben voor hun regularisatieaanvraag en dus om

hun aspiraties te realiseren. Al met al leiden legalisatiemigranten met procedures een beperkter sociaal leven vergeleken met verblijfsmigranten die hun vrije tijd op uiteenlopende wijze besteden en niet primair rond organisaties.

De andere subcategorie legalisatiemigranten bestaat uit migranten die een verblijfsvergunning proberen te bemachtigen door met iemand te trouwen. Bij organisaties zijn zij veel minder welkom omdat zij geen 'perspectief' hebben op legaal verblijf, wat wil zeggen dat zij geen procedure hebben lopen (zie Van Meeteren et al., 2008: 77-79 voor een toelichting). Maar het is ook niet in het belang van deze categorie migranten om organisaties te bezoeken, omdat dat geen plekken zijn om huwelijkskandidaten te vinden. In plaats daarvan gaan zij veel uit met de bedoeling om een partner te ontmoeten. Marouane uit Marokko legt uit hoe hij probeert om een vrouw te vinden om mee te trouwen:

'Je moet veel uitgaan, je moet mensen ontmoeten. Je moet flirten met vrouwen. (...) Het leven van een persoon zonder papieren draait niet alleen maar om werk. Je moet ook uitgaan.'

Volgens Marouane heb je minimaal 60 euro per weekend nodig om uit te gaan. Indien legalisatiemigranten geen geld hebben om naar disco's en cafés te gaan, hangen ze op straat en voor de deur van cafés om te flirten met vrouwen die voorbij komen. Voordat ik mijn veldwerk begon negeerde ik doorgaans zulke versierpogingen. Tijdens mijn veldwerk heb ik de gewoonte ontwikkeld om een praatje te maken met deze mannen. Zonder uitzondering bleken zij irreguliere migranten te zijn die gelegaliseerd wilden worden.

Concluderend kan gesteld worden dat irreguliere migranten met verschillende aspiraties hun vrije tijd anders waarderen en invullen. Terwijl investeringsmigranten een leven gekenmerkt door sociale isolatie prefereren, waarderen verblijfs- en legalisatiemigranten hun vrije tijd meer en besteden zij deze actiever, zij het op verschillende manieren. Aspiraties beïnvloeden niet alleen patronen in vrije tijdswaardering en -besteding, maar zij liggen ook ten grondslag aan verschillende patronen van geografische mobiliteit.

Geografische mobiliteit

Investeringsmigranten komen behalve voor werk weinig buitenshuis. In tegenstelling tot wat er in de literatuur wordt gesuggereerd (e.g. Diouck, 2000; Engbersen, 1999; Psimmenos & Kassimati, 2006) komt dit echter niet doordat zij bang zijn voor de politie: ze kiezen voor een beperkte leefwereld vanwege hun aspiraties. Constanza legt bijvoorbeeld uit dat ze de stad waar ze woont nooit uitgaat vanwege haar investeringsaspiraties:

'Ik ken geen andere plaatsen dan Brussel, ik ben niet in andere plaatsen geweest (...) ze zeggen dat er in andere plaatsen hele mooie stukken zijn, maar ik ken ze niet. (...) en het is niet omdat ik bang ben voor de politie. Ik wil er gewoon niet heen.'

Omdat investeringsmigranten in de Lage Landen zijn met het doel snel geld te verdienen en terug te keren willen ze geen tijd en geld verspillen aan het afleggen van toeristische bezoeken.

Verblijfsmigranten hebben daarentegen meestal wel andere steden bezocht, soms zelfs buiten Nederland of België. Tot mijn verbazing vertelden enkele verblijfsmigranten in België vol trots dat ze Nederland hadden bezocht.⁴ Zo vertelde Fernando uit Chili me over de plaatsen die hij heeft bezocht:

‘Amsterdam, Rotterdam, Breda, Roosendaal, Vlissingen, Den Bosch (...) Ik ben in meer plaatsen in Nederland geweest dan in België. (...) In België Leuven, de Ardennen, Rouen (...) Brussel (...) Brugge.’

En Martina uit Bolivia zegt: ‘Ik heb Antwerpen leren kennen. We zijn naar Oostende gegaan, Gent, Brugge. We zijn ook naar Parijs gegaan.’ Omdat verblijfsmigranten min of meer permanent willen blijven, willen ze het land waar ze wonen ook leren kennen. Vaak zijn ze bovendien erg geïnteresseerd in West-Europa en bezoeken ze graag beroemde steden in de omliggende landen. Ignacio uit Chili zegt bijvoorbeeld: ‘Ik zou graag Amsterdam bezoeken, ze zeggen dat het daar erg mooi is.’ Omdat de interne grenzen van de Europese Unie niet zwaar worden bewaakt zijn deze migranten niet bijzonder bang om ze over te steken. Maar er zijn natuurlijk wel grenzen aan de reizen die ze kunnen en durven te maken. Zo legt Isidora uit Ecuador uit:

‘Mijn dochter zegt: “We zijn hier in deze prachtige kooi, maar we kunnen de kooi niet uit,” en dat is waar want je kunt heel veel leuke dingen doen hier maar we zijn hier in deze kooi. (...) Mijn dochter is nu verliefd op een jongen uit China en ze zou met zijn familie mee kunnen naar China om China te leren kennen, maar ze zei: “Ik zou dat graag willen maar het kan niet omdat ik geen papieren heb.”’

Naast de barrières die door de autoriteiten worden opgelegd kennen verblijfsmigranten obstakels die te maken hebben met hun status die het moeilijk kunnen maken om te reizen. Lucas uit Chili zegt bijvoorbeeld:

‘[we gaan naar] Sint Niklaas, naar het zwembad, maar niet naar andere plaatsen. (...) we hebben hier geen auto dus we kunnen niet zomaar overal naartoe. Met een auto is dat anders, want we zouden wel willen gaan omdat mijn dochter graag naar een pretpark wil in de buurt van Brussel. Maar er zijn geen bussen die daar naartoe gaan snap je, dus zonder auto gaat het niet. Ooit zou ik graag ergens gaan kamperen, of vissen. Maar je kunt niet gaan snap je, er zijn dingen die je zou willen doen maar die niet gaan zonder auto. (...) het

4 Aangezien de auteur Nederlands is waren respondenten trots wanneer zij Nederland hadden bezocht. Ze spraken vaak spontaan over hun uitstapjes naar Nederland zodra ze hoorden dat de onderzoekster een Nederlandse was.

goede van hier is dat er veel parken zijn. We hebben een mooi park hier in [een buitenwijk], en een zwembad.'

Hoewel verblijfsmigranten duidelijk belemmerd kunnen worden in hun geografische mobiliteit betekent dit niet dat ze opgesloten zitten in immigrantenwijken. Ze trekken er graag op uit, zij het binnen bepaalde grenzen, en zijn hier soms ook toe in staat.

Legalisatiemigranten die gelegaliseerd proberen te worden middels procedures reizen ook als ze hiertoe de financiële mogelijkheid hebben, maar zij steken meestal niet de landsgrens over. Zij doen dit liever niet omdat zij vrezen dat wanneer zij aangehouden worden in een ander land dit niet goed is voor hun procedure. Nawang uit Nepal legt uit waarom hij het eng vond om naar Nederland te reizen (wat hij uiteindelijk toch deed): 'Omdat ik hier [in België] mijn [regularisatieaanvraag] kan laten zien, en daar had ik helemaal niks. Ik had helemaal niks. Ik was volledig illegaal.' Dat Nawang aangeeft dat hij 'volledig illegaal' is in Nederland geeft aan dat hij zich op de een of andere manier deels legaal voelt in België. Door zijn regularisatieaanvraag heeft hij een soort semi-officiële vorm van identificatie die alleen geldig is in het land waar hij de aanvraag deed. Hij is niet alleen bang dat het reizen naar een ander land de uitkomst van zijn procedure negatief beïnvloedt, maar ook dat hij gevangen wordt genomen en wordt uitgezet.

Maar dit zijn niet de enige redenen waarom legalisatiemigranten zich in het ene land veiliger voelen om te reizen dan in het andere. Mijn respondenten hebben het idee dat de uitvoeringspraktijken van de politie een groot verschil kunnen maken tussen landen. Rakesh uit India zegt bijvoorbeeld:

'Soms als de politie hier [in België] je controleert, dan zeggen ze: "Je hebt geen goed papier." Dan zeggen ze: "Geen probleem." (...) in Nederland doen ze het niet zo, daar sturen ze je direct naar de gevangenis. (...) Ik ken veel mensen in Nederland, soms komen ze (...) ze komen naar mijn huis (...) Ik ga niet daar heen (...) Ik ben bang.'

Zulke ideeën beïnvloeden de keuzes die irreguliere migranten maken en zorgen ervoor dat legalisatiemigranten liever niet de grens overgaan.

Net als verblijfsmigranten maken legalisatiemigranten die proberen om iemand te vinden om mee te trouwen zich minder druk om politiecontroles, omdat zij vaak hun identiteit kunnen verbergen. Marouane vertelt:

'Als de politie je aanhoudt op straat en je hebt een bewijs bij je dat je een Marokkaan bent met een [Marokkaans] paspoort, [dan zetten ze je] direct [het land uit]. Maar als je geen bewijs bij je hebt laten ze je met rust. (...) Ze vroegen om mijn identiteitskaart, ik zei dat ik illegaal was, ze zeiden tegen mij: "Kom met ons mee naar het politiebureau," en ik was daar bijna twee uur en toen lieten ze me gaan.

In tegenstelling tot migranten die ooit asiel hebben aangevraagd waardoor hun vingerafdrukken in een database zijn geregistreerd, hebben legalisatiemigranten

die iemand proberen te vinden om mee te trouwen zich vaak nog niet 'legible' (Scott, 1998) gemaakt voor de overheid, waardoor zij minder bang zijn om te worden aangehouden. Deze legalisatiemigranten brengen doorgaans geen bezoek aan andere steden, omdat ze liever hun tijd besteden aan het vinden van een trouwpartner om zo hun aspiraties te realiseren.

Tabel 1 *Aspiraties en sociale activiteiten van irreguliere migranten*

	Investeringsmigranten	Verblijfsmigranten	Legalisatiemigranten	
			<i>Procedures</i>	<i>Huwelijk</i>
Sociale activiteiten				
Waardering vrije tijd	Zo min mogelijk	Zeer gewaardeerd	Niets speciaals	Instrumenteel
Besteding vrije tijd	Binnenshuis	Recreatieve activiteiten	Bij organisaties	Op straat, uitgaan
Geografische mobiliteit	Immobil	Mobiel (grensoverschrijdend)	Mobiel (binnen landsgrenzen)	Immobil

Uit bovenstaande analyse is al met al niet alleen gebleken dat irreguliere migranten met verschillende aspiraties hun vrije tijd anders waarderen en invullen, maar ook dat die aspiraties ten grondslag liggen aan verschillende patronen van geografische mobiliteit.

Verandering in aspiraties

Uit de analyse blijkt dat irreguliere migranten met verschillende aspiraties hun vrije tijd anders waarderen en invullen. Terwijl investeringsmigranten hun vrije tijd nauwelijks waarderen, doen verblijfs- en legalisatiemigranten dit wel, maar op verschillende manieren. Verblijfsmigranten ondernemen graag allerlei recreatieve activiteiten, en legalisatiemigranten die op zoek zijn naar iemand om mee te trouwen besteden bewust veel van hun vrije tijd aan deze zoektocht. Legalisatiemigranten die gelegaliseerd proberen te worden middels procedures brengen hun dagen door rond organisaties waar ze werken aan hun 'integratie' en waar ze deelnemen aan allerlei gratis recreatieve activiteiten.

Daarnaast verschilt de omvang van hun sociale leefwereld. Investeringsmigranten zijn geografisch niet mobiel omdat zij liever dicht bij hun huis en hun werk blijven, terwijl verblijfs- en legalisatiemigranten soms andere plaatsen in het land of zelfs daarbuiten bezoeken. De resultaten zijn weergegeven in tabel 1.

Deze tabel schetst een ideaaltypisch beeld van de sociale activiteiten die irreguliere migranten ondernemen. Soms bevonden respondenten zich tussen posities in of beantwoordden ze slechts gedeeltelijk aan het ideaaltypische plaatje. Dit komt deels door het karakter van dit type kwalitatief onderzoek, maar ook doordat aspiraties van irreguliere migranten kunnen veranderen. Bij respondenten die geïnterviewd werden door de onderzoeksassistenten kon ik meestal alleen hun

huidige aspiraties onderscheiden, maar bij mijn eigen veldwerk kon ik soms een serie aspiraties achterhalen die respondenten hadden doorgemaakt. Uit deze gegevens blijkt dat wanneer irreguliere migranten van aspiratie veranderen, hun sociale activiteiten op den duur ook veranderen. Toen Nawang uit Nepal bijvoorbeeld nog een verblijfsmigrant was ging hij veel uit en gaf hij hier ook veel geld aan uit: 'Ik dronk veel, ik gaf vijftig, zestig, soms honderd euro per dag uit.' Maar sinds hij legalisatieaspiraties heeft besteedt hij zijn tijd en geld anders:

'Nu [geef ik] in een hele maand tweehonderd euro [uit] en drink ik niets. (...) Twee keer per week ga ik naar [Nederlandse] les. En de rest van de tijd, ja je weet wel (...) ik ga naar [een organisatie], ik ga naar het Nepalese café, naar een demonstratie, en internet. Het grootste deel van mijn tijd breng ik door met internetten. Tegenwoordig is dat gratis bij [een organisatie], dus blijf ik daar drie uur, zelfs vier uur soms. Dus dat is mijn dag.

Het relaas van Nawang is een goed voorbeeld van hoe de sociale activiteiten die irreguliere migranten ondernemen veranderen wanneer hun aspiraties veranderen. Uit mijn analyse blijkt dat dit vrijwel altijd gebeurt, zij het niet altijd direct. Soms duurt het even voordat de sociale activiteiten ook veranderen, waardoor respondenten in een tussenpositie kunnen zitten.

Bovendien komt het omgekeerde ook voor: soms veranderen sociale activiteiten eerst en pas later de aspiraties. De relatie tussen aspiraties en sociale activiteiten werkt dus ook de andere kant op. Dit betekent dat aspiraties niet alleen ten grondslag liggen aan patronen in sociale activiteiten, maar dat de sociale omgeving ook hun aspiraties kan beïnvloeden. Hoewel ik de precieze achtergrond van zulke veranderingen niet systematisch heb onderzocht, heb ik wel enkele observaties kunnen doen van gebeurtenissen in het sociale leven van respondenten die verandering in hun aspiraties in gang hebben gezet. Daarnaast biedt de klassieke migratieliteratuur relevante inzichten.

Tezamen suggereren deze inzichten dat sociale aspecten veranderingen in aspiraties teweeg kunnen brengen, met name voor investeringsmigranten. Hoewel zij er gedurende een korte periode een spartaanse levensstijl op kunnen nahouden lukt het ze meestal niet om die erg lang vol te houden. Diego uit Chili leeft bijvoorbeeld al meer dan twee jaar het leven van een investeringsmigrant en begint zich hier steeds ongemakkelijker bij te voelen:

'Net als jij vertrek ik van mijn huis, ik neem de tram, en ik ga een ander huis binnen [om te werken], het is net alsof ik in een grot leef. De tram stopt bij je huis en bij dit [andere] huis en dit is het systeem van leven. En bijvoorbeeld het weinige wat ik hier heb moet ik met een andere persoon delen. Ik kan niet iemand opbellen en zeggen: "Hé, kom naar mijn huis, ik ben alleen dan kunnen we wat praten." Dat is heel moeilijk snap je?

Hij voelt zich niet meer goed in staat om dit leven nog langer vol te houden, terwijl hij eigenlijk nog niet genoeg geld heeft verdiend om terug te gaan. Hij mist zijn vrouw en kind verschrikkelijk en denk erover om ze naar België te halen,

maar tegelijkertijd wil hij ze niet daarheen brengen omdat hij vindt dat het er gevaarlijk voor ze is. Hieruit blijkt dat hoewel investeringsmigranten soms duidelijke plannen voor ogen hebben het moeilijk kan zijn deze te realiseren omdat hier een levensstijl bij komt kijken die moeilijk is om langdurig vol te houden.

Het verhaal van Diego is in overeenstemming met de literatuur over tijdelijke migranten. Volgens Piore (1979: 62) is de manier waarop tijdelijke migranten leven 'essentially not a human condition', waardoor deze niet lang kan worden volgehouden. Wanneer tijdelijke migranten meer tijd doorbrengen in het ontvangende land gaan zij een overgangsfase in (Massey, 1986: 671) waarin het onderscheid tussen tijdelijk en permanent verblijf steeds moeilijker wordt. Ze beginnen zich te realiseren dat het moeilijk is om het ascetische leven dat zij hadden gepland vol te houden en overwegen om hun vrouw en soms hun kinderen over te laten komen (Piore, 1979).

Maar het is niet alleen zo dat sommige investeringsmigranten na verloop van tijd verblijfsaspiraties ontwikkelen vanwege een gebrek aan sociale contacten. Die paar sociale contacten die ze hebben worden soms ook juist reden om te blijven. Omdat ze hun avonden en weekenden doorbrengen met huisgenoten kunnen hechte vriendschappen ontstaan. Sommige investeringsmigranten beginnen in zulke gevallen werk op te offeren voor gezelschap. Ze verdienen vervolgens minder, waardoor de realisatie van hun aspiraties langer op zich laat wachten en ze langer moeten blijven dan gedacht. En hoe langer ze blijven hoe groter de kans dat ze uiteindelijk blijven (Chavez, 1991).

Irreguliere migranten die recentelijk van aspiratie waren veranderd of die een verandering overwogen bleken soms moeilijk te plaatsen in het bovenstaande schema. Interviews met respondenten die zulke tussenposities innamen bleken echter wel heel waardevol omdat ik met ze kon praten over hun overwegingen, waaronder met betrekking tot hun sociale leven. Zulke interviews valideren daarmee de ideaaltypen, terwijl de respondenten zelf soms moeilijk in een categorie te plaatsen waren.

Conclusie

In dit artikel is gebleken dat er grote verschillen bestaan in de manier waarop irreguliere migranten hun vrije tijd waarderen en invullen en dat ook de geografische omvang van hun sociale leefwereld varieert. Irreguliere migranten vormen dus duidelijk geen homogene categorie. Mijn analyse heeft bovendien meer diversiteit laten zien dan de twee posities die in de literatuur worden geschetst. En belangrijker, het is duidelijk geworden dat deze diversiteit in de sociale levens van irreguliere migranten kan worden begrepen door hun aspiraties in oenschouw te nemen.

Meer specifiek maakt mijn onderzoek duidelijk dat het dominante beeld dat in de literatuur wordt geschetst van irreguliere migranten die noodgedwongen in een 'cocon' leven niet blijkt te kloppen. Hoewel het sociale leven van één specifieke categorie irreguliere migranten, de investeringsmigranten, hier veel van weg heeft wordt dit niet – zoals het slachtofferperspectief veronderstelt – veroorzaakt door

de belemmeringen die zij ondervinden, maar is het een keuze die voortkomt uit hun aspiraties om met zo veel mogelijk geld terug te keren naar hun land van herkomst. Bovendien leiden verblijfsmigranten en legalisatiemigranten wel een sociaal leven. Zij gaan regelmatig het huis uit om recreatieve activiteiten te ondernemen, waarbij ze zich niet alleen buiten hun directe woon- en werkomgeving begeven, maar soms ook buiten hun gemeente of zelfs buiten hun land van vestiging. Dit wil echter niet zeggen dat belemmeringen helemaal geen rol spelen in de sociale activiteiten die irreguliere migranten ondernemen in hun vrije tijd. Zo heb ik bijvoorbeeld laten zien dat legalisatiemigranten zich in hun geografische mobiliteit wel degelijk laten beïnvloeden door het overheidsbeleid, en dat dit veel minder het geval is bij verblijfsmigranten. Hoewel irreguliere migranten dus wel degelijk structurele belemmeringen ondervinden blijken migranten met verschillende aspiraties hier verschillend op te reageren.

Mijn centrale bevinding dat irreguliere migranten met verschillende aspiraties verschillende sociale levens leiden wordt gevalideerd door het gegeven dat wanneer irreguliere migranten van aspiratie veranderen, de sociale activiteiten die zij ondernemen ook veranderen. Bovendien heb ik laten zien dat de relatie tussen aspiraties en sociale activiteiten ook andersom werkt. Het sociale leven dat verbonden is aan specifieke aspiraties kan er op den duur voor zorgen dat migranten van aspiraties veranderen.

Al met biedt dit artikel niet alleen inzicht in een star debat over sociale activiteiten van irreguliere migranten, maar levert het met het blootleggen van de belangrijke rol van aspiraties voor de manier waarop irreguliere migranten dit aspect van hun leven inrichten ook handvatten voor onderzoek naar andere facetten van hun leven. Toekomstig onderzoek naar de manier waarop irreguliere migranten hun leven in ontvangende landen inrichten doet er goed aan om aspiraties in de analyse te betrekken.

Literatuur

- Adam, I., N.B. Mohammed, B. Kagné, M. Martiniello & A. Rea (2002). *Histoires Sans Papiers*. Brussel: Vista.
- Ahmad, A.N. (2008). Dead Men Working. Time and Space in London's ('illegal') Migrant Economy. *Work, Employment & Society* 22(2), 301-318.
- Anderson, P. (1999). *In a Twilight World. Undocumented Migrants in the United Kingdom*. Londen: Jesuit Refugee Service UK.
- Baganha, M.I. et al. (2006). International Migration and its Regulation. In R. Penninx, M. Berger & K. Kraal (red.), *The Dynamics of International Migration and Settlement in Europe* (pp. 19-40). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Benseddik, A. & Bijl, M. (2004). *Onzichtbaar achter glas. Onderzoek naar de bijdrage van illegalen in de glastuinbouw van het Westland*. Den Haag: Stek/Okia.
- Black, R. (2003). Breaking the Convention. Researching the 'Illegal' Migration of Refugees to Europe. *Antipode* 35(1), 34-54.
- Brochmann, G. (1999). The Mechanisms of Control. In G. Brochmann & T. Hammar (red.), *Mechanisms of Immigration Control. A Comparative Analysis of European Regulation Policies* (pp. 1-28). Oxford: Berg.

- Broeders, D. (2009). *Breaking Down Anonymity. Digital Surveillance of Irregular Migrants in Germany and the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Broeders, D. & G. Engbersen (2007). The Fight Against Illegal Migration. Identification Policies and Immigrants' Counterstrategies. *American Behavioral Scientist* 50(12), 1892-1609.
- Burgers, J. (1998). In the Margin of the Welfare State: Labour Market Position and Housing Conditions of Undocumented Immigrants in Rotterdam. *Urban Studies* 35(10), 1855-1868.
- Burgers, J. & G. Engbersen (red.) (1999). *De ongekende stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Londen: SAGE.
- Chavez, L. (1991). Outside the Imagined Community. Undocumented Settlers and Experiences of Incorporation. *American Ethnologist* 18(2), 257-278.
- Chavez, L. ([1992] 1998). *Shadowed Lives. Undocumented Immigrants in American Society*. Orlando: Harcourt Brace College Publishers.
- Cvajner, M. & G. Sciortino (2009). A Tale of Networks and Policies. Prolegomena to an Analysis of Irregular Migration Careers and Their Developmental Paths. *Population, Space and Place*. DOI: 10.1002/psp. 589.
- Cyrus, N. & D. Vogel (2006). Managing Access to the German Labour Market. How Polish (Im)migrants Relate to German Opportunities and Restrictions. In F. Düvell (red.), *Illegal Immigration in Europe. Beyond control?* (pp. 75-105). New York: Palgrave MacMillan.
- Datta, K., C. McIlwaine, Y. Evans, J. Herbert, J. May & J. Wills (2007). From Coping Strategies to Tactics. London's Low-Pay Economy and Migrant Labour. *British Journal of Industrial Relations* 45(2), 404-432.
- Devillé, A. (2006). De onzichtbare rechteloze klasse. De leef- en belevingswereld van mensen zonder wettig verblijf in Vlaanderen en Brussel. *Tijdschrift voor Sociologie* 27(2), 131-156.
- Devillé, A. (2008). *Schuilen in de schaduw. Mensen zonder wettig verblijf in de Belgische samenleving. Een kwalitatieve 'multi-method' benadering*. Mechelen: Kluwer.
- Diouck, M. (2000). 'Sans-Papiers' in France. In D. Cinar, A. Gächter & H. Waldrauch (red.), *Irregular Migration, Dynamics, Impact, Policy options* (pp. 55-60). Wenen: European Centre.
- Düvell, F. (2004). *Polish Undocumented Immigrants, Regular High-Skilled Workers and Entrepreneurs in the UK*. Warschau: Institute for Social Studies.
- Düvell, F. (2006). Irregular Migration. A Global, Historical and Economic Perspective. In F. Düvell (red.), *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* (pp. 14-42). New York: Palgrave MacMillan.
- Düvell, F. & B. Jordan (2006). Documented and Undocumented Immigrant Workers in the UK. Changing Environments and Shifting Strategies. In F. Düvell (red.), *Illegal Immigration in Europe. Beyond control?* (pp. 48-74). New York: Palgrave MacMillan.
- Engbersen, G. (1996). The Unknown City. *Berkeley Journal of Sociology* 40(1995-1996), 87-112.
- Engbersen, G. (1999). De illegale vreemdeling. In J. Burgers & G. Engbersen (red.), *De ongekende stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam* (pp. 11-30). Amsterdam: Boom.
- Engbersen, G., M. van San & A. Leerkes (2006). A Room With a View. Irregular Immigrants in the Legal Capital of the World. *Ethnography* 7(2), 209-242.
- Engbersen, G., J. van der Leun & J. de Boom (2007). The Fragmentation of Migration and Crime in the Netherlands. *Crime and Justice* 35, 389-452.

- Fozdar, F. & S. Torezani (2008). Discrimination and Well-Being. Perceptions of Refugees in Western Australia. *International Migration Review* 42(1), 30-63.
- Glaser, B.G. & A.L. Strauss ([1967] 2006). *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. New Brunswick: Aldine Transaction.
- Grzymala-Kazłowska, A. (2005). From Ethnic Cooperation to In-Group Competition. Undocumented Polish workers in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(4), 675-697.
- Hagan, J.M. (1994). *Deciding to be Legal. A Maya Community in Houston*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hollifield, J.F. (2004). The Emerging Migration State. *International Migration Review* 38(3), 885-912.
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994). *Gendered Transitions. Mexican Experiences of Immigration*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Iosifides, T. & R. King (1999). Socio-Spatial Dynamics and Exclusion of Three Immigrant Groups in the Athens Conurbation. In M. Baldwin-Edwards & J. Arango (red.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe* (pp. 205-228). Londen: Frank Cass.
- Iosifides, T., M. Lavrentiadou, E. Petracou & A. Kontis (2007). Forms of Social Capital and the Incorporation of Albanian Immigrants in Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33(8), 1343-1361.
- Jordan, B. (2006). Poles Apart. How Each EU Country Gets the Migrant Workers it Requires. In F. Düvell (red.), *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* (pp. 197-220). New York: Palgrave MacMillan.
- Jordan, B. & F. Düvell (2002). *Irregular Migration. The Dilemma's of Transnational Mobility*. Cheltenham: Edward Elgar.
- King, R. & N. Mai (2004). Albanian Migrants in Lecce and Modena. Narratives of Rejection, Survival and Integration. *Population, Space and Place* 10(6): 455-78.
- Koser, K. & H. Lutz (1998). The New Migration in Europe. Contexts, Constructions and Realities. In K. Koser & H. Lutz (red.), *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities* (pp. 1-17). New York: MacMillan.
- Kosic, A. & A. Triandafyllidou (2004). Albanian and Polish Migration to Italy. The Micro-Processes of Policy, Implementation and Immigrant Survival Strategies. *International Migration Review* 38(4), 1413-1446.
- Lazaridis, G. & K. Romaniszyn (1998). Albanian and Polish Undocumented Workers in Greece. A comparative analysis. *Journal of European Social Policy* 8(1), 5-22.
- Leerkes, A., M. van San, G. Engbersen, M. Cruijff & P. van der Heijden (2004). *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*. Den Haag: Sdu.
- Leman, J. (1997). Undocumented Migrants in Brussels. Diversity and the Anthropology of Illegality. *New Community* 23(1), 25-41.
- Leman, J., B. Siewiera & A.M. Van Broeck (1994) *Documentloze immigranten te Brussel*. Brussel: Cultuur en Migratie.
- Leun, J. van der (2003). *Looking for Loopholes. Processes of Incorporation of Illegal Immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- MacLeod, J. (2009). *Ain't no Makin' it. Aspirations and Attainment in a Low-Income Neighborhood*. Philadelphia: Westview Press.
- Mahler, S.J. (1995). *American Dreaming. Immigrant Life on the Margins*. Princeton: Princeton University Press.
- Massey, D.S. (1986). The Settlement Process Among Mexican Migrants to the United States. *American Sociological Review* 51(5), 670-684.

- Massey, D.S., R. Alarcón, J. Durand & H. González (1987). *Return to Aztlan. The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Meeteren, M. van (2010). *Life Without Papers. Aspirations, Incorporation and Transnational Activities of Irregular Migrants in the Low Countries*. Proefschrift. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Meeteren, M. van, G. Engbersen & M. van San (2007). Naar een betere positie. Migratiedoelen en het belang van kapitaalsoorten voor irreguliere migranten in Vlaanderen en Brussel. *Tijdschrift voor Sociologie* 28(3-4), 396-320.
- Meeteren, M. van, M. van San & G. Engbersen (2008). 'Zonder papieren'. *Over de positie van irreguliere migranten en de rol van het vreemdelingenbeleid in België*. Leuven: Acco.
- Meeteren, M. van, G. Engbersen & M. van San (2009). Striving for a Better Position. Aspirations and the Role of Cultural, Economic, and Social Capital for Irregular Migrants in Belgium. *International Migration Review* 43(4), 881-907.
- Menjívar, C. (2006). Liminal Legality. Salvadoran and Guatemalan Immigrants' Lives in the United States. *American Journal of Sociology* 111(4), 999-1037.
- Moch, L.P. ([1992] 2003). *Moving Europeans. Migration in Western Europe*. Bloomington: Indiana University Press.
- Nieuwenhuyze, I. van (2009). *Getting by in Europe's Urban Labour Markets. Senegambian Migrants' Strategies for Survival, Documentation and Mobility*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Paspalanova, M. (2006). *Undocumented and Legal Eastern European Migrants in Brussels*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- Piore, M.J. (1979). *Birds of Passage. Migrant Labor and Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Portes, A. & R.L. Bach (1985). *Latin Journey. Cuban and Mexican Immigrants in the United States*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Psimmenos, I. & K. Kassimati (2006). Albanian and Polish Undocumented Workers' Life stories. Migration Paths, Tactics and Identities in Greece. In *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* (pp. 138-167). New York: Palgrave MacMillan.
- Roer-Stier, D. & O. Olshtain-Mann (1999). To See and Not Be Seen. Latin American Illegal Foreign Workers in Jerusalem. *International Migration* 37(2), 413-436.
- Samers, M.E. (2003). Invisible Capitalism. Political Economy and the Regulation of Undocumented Immigration in France. *Economy and Society* 32(4), 555-583.
- Schuster, L. (2005). The Continuing Mobility of Migrants in Italy. Shifting between Places and Statuses. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(4), 757-774.
- Scott, J.C. (1998). *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.
- Staring, R. (2001). *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Triandafyllidou, A. & A. Kasic (2006). Polish and Albanian Workers in Italy. Between Legality and Undocumented Status. In F. Düvell (red.), *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?* (pp. 106-137). New York: Palgrave MacMillan.
- Uehling, G. (2004). Irregular and Illegal Migration through Ukraine. *International Migration* 42(3), 77-108.